

بنیاد مسکن انقلاب اسلامی

معاونت امور بازسازی و مسکن روستایی

نقش مسکن معیشت محور در تثبیت جمعیت و زمینه سازی مهاجرت معکوس

گزارش مدیریتی

مهندسين مشاور طرح و منظر

۱۴۰۰

فهرست مطالب

۱- طرح مسأله	۳
۲- عوامل موثر بر مهاجرت و تثبیت جمعیت	۴
۳- روش پژوهش	۹
۴- عوامل موثر بر تثبیت جمعیت	۱۱
۵- راهکارها و برنامه عملیاتی	۱۵
منابع	۱۷

فهرست جداول

جدول شماره ۱ عوامل موثر بر مهاجرت روستایی	۷
جدول شماره ۲: دسته‌بندی استانها بر اساس سهم واحدهای مسکونی دارای فعالیت معیشتی در سال ۱۳۹۷	۱۰
جدول شماره ۳: شهرستان‌ها و روستاهای پیشنهادی اولیه برای انتخاب نمونه	۱۰
جدول شماره ۴: متوسط تعداد مهاجران در بین روستاهای نمونه بر اساس نوع و نحوه مهاجرت	۱۱
جدول شماره ۵: دلایل اصلی مهاجرت در روستاها	۱۲
جدول شماره ۶: کار خانگی در مهاجرت فصلی	۱۲
جدول شماره ۷: وضعیت مهاجرت روستاهای نمونه	۱۳
جدول شماره ۸: اثرات مستقیم و غیرمستقیم متغیرهای مستقل بر حفظ و برگشت جمعیت به روستا	۱۴
جدول شماره ۹: ارتباط بین عناصر چشم‌انداز و راهبردها و سیاست‌ها	۱۵
جدول شماره ۱۰: چارچوب اولیه برای طراحی مسکن و مسکن معیشت محور	۱۶

۱- طرح مسأله

در سال ۱۳۹۵ حدود ۲۱ میلیون نفر یعنی حدود ۲۶ درصد از جمعیت کشور در روستاها زندگی می‌کرده‌اند. این در حالی است که در سال ۱۳۹۳، همین جمعیت ۸۸.۱ ارزش افزوده کشاورزی، شکار و جنگلداری، ۸۷.۶ درصد ارزش افزوده ماهیگیری، ۷۲.۹ درصد ارزش افزوده معدن، ۲۴.۱ درصد ارزش افزوده صنعت و ۱۴.۸ درصد ارزش افزوده هتل و رستوران را تولید کرده‌اند (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۶). بنابراین حیات روستایی بخش مهمی از ارزش افزوده اقتصاد ملی در حوزه‌های مختلف را شکل داده است و تداوم آن به خصوص در حوزه‌های مهمی مانند کشاورزی از اهمیت ویژه‌ای برای کشور برخوردار است. سهم جمعیت روستایی از ۶۸.۶ درصد در سال ۱۳۳۵ به حدود ۲۶ درصد در سال ۱۳۹۵ کاهش یافته ولی رقم مطلق جمعیت تغییر زیادی نکرده است. این شاخص نشان می‌دهد که شهرها با روندی پرشتاب‌تر نسبت به مناطق روستایی رشد و توسعه یافته‌اند.

مهاجرت از روستاها و تبدیل برخی روستاها به شهر، از مهمترین علل کاهش جمعیت روستاها بوده است. با توجه به اینکه گرایش به مهاجرت در بین جوانان بیش از سالخوردگان می‌باشد، مهاجرت، روستا را در چرخه فقر نیروی انسانی نوآور و رکود فعالیت اقتصادی قرار داده و شهرهای مقصد را با مشکلات حاشیه‌نشینی روبرو می‌کند. اصلی‌ترین دلیل مهاجرت، مولفه‌های اقتصادی همچون پیدا کردن شغل مناسب، تامین معیشت پایدار و یافتن شغل برای فرزندان می‌باشد (قاسمی اردهائی، ۱۳۸۵؛ شمش‌الدینی و گرجیان، ۱۳۸۹؛ اسفندیاری و نبییان، ۱۳۹۷؛ عزمی و دیگران، ۱۳۹۲). بنابراین، توسعه فعالیت‌های اشتغالزا و کارآفرین در روستاها می‌تواند شتاب مهاجرت را کاهش دهد.

بن‌مایه مسکن در روستا نیاز خانوار و بستر و شرایط محیطی است. شاید یکی از اساسی‌ترین تفاوت مسکن شهری و روستایی در آمیختگی تولید، معیشت و سکونت باشد (سرتیپی‌پور، ۱۳۸۸ و علی‌الحسابی و کرانی، ۱۳۹۲). به طوری که می‌توان گفت؛ «هر خانه روستایی اولاً یک واحد خودکفا است و ثانیاً ارتباط مستقیم و تنگاتنگ با نوع معیشت دارد. لذا برای امور مربوط به تولید، توزیع و مصرف، فضاهای متعددی را طلب می‌کند. به این ترتیب، عوامل اقتصادی نه تنها کیفیت، بلکه نوع فضاهای مورد نیاز را نیز تعیین می‌کنند» (زرگر، ۱۳۸۷: ۱۰۴). بنابراین اهمیت مسکن در روستاها ناشی از پاسخگویی آن به نیازهای اصلی زیستی و اقتصادی جامعه روستایی است. با این حال، نگاه بالا به پائین طراح و مهندس و کم‌توجهی به ابعاد معیشتی، مشکل مسکن روستایی را به مقاوم نبودن در برابر مخاطرات و کمبود خدمات و امکانات رفاهی تقلیل داده است. بدین ترتیب سالها، یکی از شروط ماندگاری جمعیت را بهسازی و مقاوم‌سازی مسکن و تامین خدمات رفاهی در روستاها تعریف شد. در نتیجه این دیدگاه، طراح، معمار و برنامه‌ریز کوشش کردند خود را در جایگاه استفاده‌کننده از

فضا قرار داده و مسکنی مدرن را جایگزین مسکنی کنند که به صورت بطئی و در انطباق با محیط، فرهنگ و معیشت روستایی شکل گرفته بود. از این زمان به بعد مسکن آن چیزی شد که دیگران خواستند و در عین افزایش تاب‌آوری فیزیکی و کالبدی، روح، هویت و «سکنا گزیدن» و تلفیق معیشت و فعالیت و زیست را تضعیف گردید. در این فرایند، خصلت‌های تولیدی و معیشتی مسکن به عنوان قسمتی از ساختار مسکن روستایی که به آن وجه اقتصادی می‌دهد (اسلامی و دیگران، ۱۳۹۴: ۵۲ و سرتیپی‌پور، ۱۳۸۹) دچار تغییر اساسی شد.

نتایج آمارگیری نمونه‌ای در سالهای ۱۳۸۷ و ۱۳۹۷ نشان می‌دهد که سهم واحدهای مسکونی روستایی فاقد فضا با عملکرد غیرزیستی از ۵۹.۸۳ درصد به ۷۷.۰ درصد رسیده است. این در حالی است که سهم واحدهای مسکونی دارای اسکلت فلزی و بتنی از ۵.۰۱ درصد در سال ۱۳۸۷ به حدود ۲۴ درصد بالغ شده است. به عبارتی طی یک دهه بیش از ۱۷ درصد به واحدهای مسکونی دارای فضاهای غیرزیستی (فعالیتی و معیشتی) کاهش یافته و ۱۹ درصد به واحدهای مسکونی فلزی و بتنی افزوده شده است. این آمارها نشان می‌دهد که همراه با مقاوم شدن بنا و اسکلت واحدهای مسکونی، نوعی «معیشت زدایی» از واحد مسکونی روستایی اتفاق افتاده است. کارکرد مسکن روستایی در یک الگوبرداری از مسکن شهری، از زیستی - معیشتی به سکونتی و خوابگاهی در حال تغییر است.

مهاجرت و جابجایی جمعیت از روستا به شهر و جریان معکوس آن تحت تاثیر عوامل و متغیرهای مختلفی است که به صورت شبکه عمل می‌کنند. اشتغال و افزایش درآمد در روستا در کنار سایر عوامل نقش و تاثیر مهمی دارد. استفاده از فضای مسکن برای فعالیت اقتصادی و مسکن معیشت‌محور یکی از زمینه‌ها و بسترهای کالبدی و فضایی است که به اشتغال و افزایش درآمد روستایی و ایجاد تنوع در منابع درآمدی کمک می‌کند. اما نقش و میزان تاثیر مسکن معیشت‌محور بر مهاجرت و برگشت جمعیت به روستا موضوع و مسئله اصلی این تحقیق بود. این پژوهش به دنبال پاسخگویی به این سوال اصلی بوده است که مسکن معیشت‌محور چه نقشی بر تثبیت جمعیت و زمینه‌سازی مهاجرت معکوس به روستا داشته و این تاثیر طی چه فرایندی اعمال می‌شود؟ بنابراین هدف اصلی این مطالعه سنجش میزان تاثیر مسکن معیشت‌محور بر تثبیت جمعیت روستایی و مهاجرت به روستا بوده است.

۲- عوامل موثر بر مهاجرت و تثبیت جمعیت

در نگاه کلی به پدیده مهاجرت، عواملی سبب حرکت از مبداء می‌شوند که در اصطلاح به آن عامل «دافعه»^۱ گفته می‌شود و عواملی که سبب تسریع حرکت در مقصد می‌شوند و به آن

^۱ Push Factor

عامل «جاذبه»^۱ می‌گویند (لهسایی‌زاده، ۱۳۶۸: ۸۲). تغییر در واحد مسکونی روستایی و فضای زیست و فعالیت ساکنان روستا هم به عنوان دافعه و هم به مثابه جاذبه در مهاجرت مورد تاکید خاص است. در اغلب مطالعات، اشتغال و درآمد را به عنوان مهمترین عامل مهاجرت دانسته‌اند (شمش‌الدینی و گرجیان، ۱۳۸۹؛ اسفندیاری، نبییان، ۱۳۹۷؛ عزمی، میرزایی قلعه و شمسی، ۱۳۹۲).

با این حال بررسی‌ها نشان می‌دهد، افزایش درآمد روستایی با اینکه انگیزه‌ای برای مهاجرت به شمار می‌رود، اما از یک طرف تنها عامل نبوده و در مواردی خود باعث مهاجرت می‌شود. افراد تحصیل کرده‌تر بیشتر مهاجرت می‌کنند و ثروتمندترین‌ها توان بیشتری برای تحصیل و گسیل فرزندان به مدرسه را دارند؛ بنابراین ثروتمندترها بیشتر مهاجرت می‌کنند (ایراندوست و همکاران، ۱۳۹۲). به عبارت دیگر افزایش درآمد به هر نحو ممکن، در روستاها می‌تواند مثل شمشیر دولب عمل کند. هم جاذب مهاجران عمل می‌کند و هم می‌تواند بسترساز مهاجرت باشد. زمانی این عامل می‌تواند به عنوان مانع مهاجرت از روستا و جاذب افراد جاکنده از شهر باشد که در مجموعه عوامل دیگر سیستم قرار گرفته و همه اجزاء با هم دیده شود.

فعالیت و درآمد برای اینکه به عنوان بازدارنده مهاجرت و یا جاذبه جمعیت جاکنده از روستا عمل کند باید بتواند در زندگی و معاش خانوار نقش تعیین‌کننده داشته باشد. این نقش می‌تواند به صورت مستقل از سایر منابع درآمدی باشد و خود این فعالیت ظرفیت درآمدزایی رقابت‌پذیر با سایر فعالیت‌ها را داشته باشد و یا به صورت مکمل بتواند بر پایداری و افزایش درآمد اثرگذار باشد. بنابراین کسب و کاری که منجر به درآمد قابل رقابت با سایر مراکز و مقاصد نباشد، نمی‌تواند در حفظ جمعیت در مبداء نقش پایداری داشته باشد و با ایجاد شرایط دیگری مثل توسعه شبکه روابط اجتماعی و کاهش ریسک جابجایی، مهاجرت اتفاق خواهد افتاد.

مشاغل خانگی و آنچه در فضای زیستی روستایی به صورت سنتی انجام می‌شده عمدتاً نقش مکمل درآمد اصلی را بر عهده داشته است. مشاغلی مثل قالی بافی، دامداری، پرورش مرغ و .. مشاغلی بودند که توسط زنان و دختران قابل انجام بوده و درآمد مکمل کشاورزی و زراعت به شمار می‌رفته است. در سال‌های اخیر فعالیت خدماتی و گردشگری از جمله مغازه‌داری و ایجاد خانه‌های بوم‌گردی نیز به فعالیت قبلی اضافه شده ولی خود یک فعالیت مستقل به شمار رفته و زیست در کنار آن حفظ شده است. زمانی که از مسکن معیشت‌محور صحبت می‌شود، وجه غالب فعالیت‌های کوچک و خانگی را در برمی‌گیرند. در این پالایش اولیه بسیاری از فعالیت‌هایی که نیاز به فضای بزرگ داشته و نیروی کار

^۱ Pull Factor

زیادی را طلب می‌کند به دلایل فضایی و مکانی و نیز اجتماعی و فرهنگی امکان بروز و ظهور در واحد مسکونی را ندارند.

کسب و کارهای خانگی در دوران جدید و جامعه مدرن، دچار تغییر ماهوی و شکلی شده است. اگر تا دیروز کسب و کارهای خانگی نیازمند فضا و امکانات فیزیکی بود، کسب و کارهای مدرنی توسعه یافته و در حال ترویج است که با فضای حداقلی ظرفیت‌های جدیدی برای درآمدزایی و اشتغال ایجاد کرده‌اند. بی‌مکان شدن فعالیت‌ها در دوران جدید و مشارکت اقشار مختلف از یک طرف و ارتقاء آگاهی و سواد عمومی در بین روستائیان و زنان و دختران از سوی دیگر، موضوعی است که بر این فرایند تاثیر می‌گذارد. بنابراین همیشه مشاغل و کسب و کارهای خانگی نیازمند فضا و کالبد خاص نیست و بازتولید فضاهای چند عملکردی سنتی در شکل مدرن آن در روستاها نیز قابل مشاهده است.

بدین ترتیب عوامل تاثیرگذار بر مهاجرت و جابجایی جمعیت، متنوع و دارای ابعاد و زوایای متفاوتی است که در مکان‌ها و زمان‌های مختلف می‌تواند نمودهای گوناگونی داشته باشد. برای دسته‌بندی و گونه‌شناسی عوامل تاثیرگذار بر مهاجرت نظریه‌های متعددی وجود دارد (نگاه کنید به: حاج‌حسینی، ۱۳۸۵) که پرداختن به همه این نظریه‌ها در اینجا ضرورت ندارد.

در مدل تودارو مهاجرت بیشتر در پاسخ به تفاوت درآمد مورد انتظار شهر و روستا صورت می‌گیرد تا درآمد واقعی (تودارو، ۱۳۶۷: ۴۲). از نظر تودارو گام مهم در شناسایی پدیده مهاجرت، شناسایی اقتصاد و سیاست اجتماعی می‌باشد که بر درآمد در روستا و شهر اثر می‌گذارد که این خود از عوامل مهاجرت به حساب می‌آید (ایراندوست و همکاران، ۱۳۹۲). سبک زندگی و تغییر نگرشها موضوع مهم دیگری است که در مهاجرت روستا به شهر نقش تعیین کننده دارد (عنابستانی و دیگران، ۱۳۹۷).

بنابر این نظریه، مهاجرت براینکه یک عامل نیست؛ بلکه ترکیبی از عوامل بر جابجایی جمعیت تاثیرگذار است. نظریه محرومیت نسبی اصلی‌ترین عامل موثر بر مهاجرت را فرار از محرومیت و یک فرایند تدریجی می‌داند. نظریه‌های کارکردگرا، مهاجرت را پیامد یک مجموعه در هم‌کنش از عوامل می‌داند. نظریه جذب و دفع، فاصله روستا تا شهر، عوامل جذبی و دفعی و سایر عوامل را در مهاجرت دخیل می‌داند و نظریه‌های دویخشی به تفاوت درآمد در شهر و روستا توجه می‌کنند.

بدین ترتیب می‌توان گفت عامل اقتصادی یک عامل (با نقش کم یا زیاد) تاثیرگذار بر مهاجرت و تثبیت جمعیت به شمار می‌رود، ولی عوامل متعدد دیگری نیز بر این فرایند تاثیرگذار است. عامل اقتصادی زمانی می‌تواند بر مهاجرت تاثیرگذار باشد که در نظام عوامل تاثیرگذار دارای روابط و مناسبات و جایگاه خاص خود قرار گیرد (جدول شماره ۱).

جدول شماره ۱ عوامل موثر بر مهاجرت روستایی

عامل کلیدی	مولفه‌های اصلی
عوامل اجتماعی روانی	<ul style="list-style-type: none"> - شهرگرایی و میل به زندگی مدرن در شهرها و عدم رضایت از زندگی روستایی - درک اختلاف فضایی بین شهر و روستا - دور شدن از نظارت اجتماعی و ساختارهای سنتی - افزایش نرخ سواد و باسوادی زنان و تغییر در انگاره‌های فردی - عدم دسترسی مناسب به خدمات مورد انتظار - توسعه شبکه‌ها و روابط افراد و خانوارها با وابستگان شهرنشین - ازدواج و وابستگی فAMILIلی جدید
عوامل جمعیتی	<ul style="list-style-type: none"> - افزایش نرخ موالید و رشد جمعیت و فزونی نسبت به منابع محیطی - تغییر در ترکیب جمعیت در اثر موالید پس از انقلاب - مدرنیزاسیون در روستا و مازاد جمعیت و نیروی کار
عوامل طبیعی و فیزیکی	<ul style="list-style-type: none"> - حوادث و مخاطرات طبیعی - محدودیت‌های توسعه روستا
عوامل اقتصادی و معیشتی	<ul style="list-style-type: none"> - جا ماندن مشاغل و کسب و کارهای روستایی از تغییرات جدید - پایدار نبودن منابع درآمدی روستایی - رقابت پذیر نبودن کسب و کارهای روستایی و مشاغل سنتی
عوامل زیرساختی	<ul style="list-style-type: none"> - کمبود خدمات و امکانات رفاهی مورد انتظار در روستا - پراکندگی و دورافتادگی از مراکز خدمات - شبکه راه و امکانات زیرساختی محدود

ماخذ: استخراج از مطالعات قبلی و ادبیات موجود

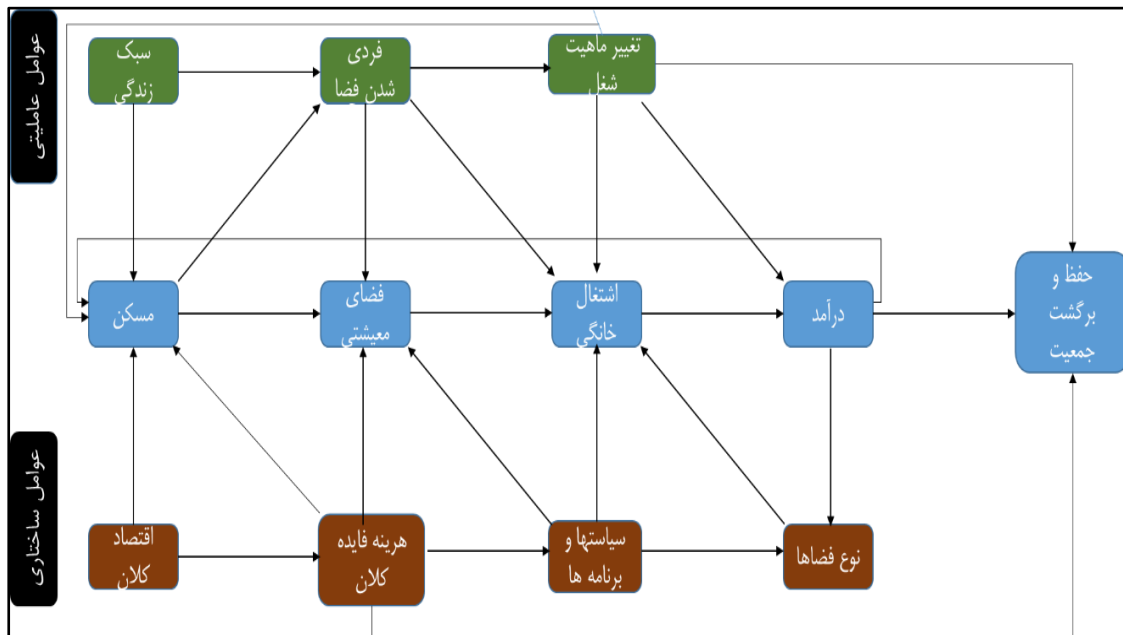
در این مطالعه مسکن به عنوان متغیر تاثیرگذار بر مهاجرت مورد نظر است. مسکن از طریق ایجاد فضاهای معیشتی فراتر از سرپناه و اقامتگاه و سکونت، محل تولید و فروش و به طور خلاصه یک واحد زیستی-معیشتی است. مسکن معیشت‌محور از طریق ایجاد فضای لازم برای کار و فعالیت می‌تواند درآمد و رفاه بوجود آورده و بر انگیزه فرد در ماندن در روستا تاثیرگذار باشد. اما همانگونه که گفته شد، مسکن معیشت‌محور به تنهایی بر مهاجرت اثر نخواهد داشت. همچنین معیشت‌محور بودن مسکن هم خود می‌تواند عامل مثبت یا بازدارنده برای سکونت و اقامت باشد. به عبارت دیگر با تغییر سبک زندگی فضا و کالبد مسکن نیز تغییر پیدا کرده است. بنابراین تغییرات مسکن خود تحت تاثیر عوامل بیرونی و درونی (افزایش و یا کاهش تعداد افراد خانوار) است. سبک زندگی و افزایش درآمد دو متغیر بیرونی هستند که به نسبت تاثیری که بر مسکن می‌گذارند، می‌توانند بر معیشت‌محور شدن مسکن اثرگذار باشد.

علاوه بر این دسترسی به خدمات و امکانات در داخل واحد مسکونی، در کنار فضاهای معیشتی می‌توانند بر نوع فضاها و عملکرد آنها تاثیر گذاشته و فضاهای معیشتی را به نفع امکانات و خدمات ضروری، از فضاهای واحد مسکونی حذف و یا تغییر مکان دهد. به عنوان مثال ضرورت وجود حمام به عنوان یک فضا در داخل واحد مسکونی یا وجود اتاق مستقل برای فرزندان و ... باعث تغییر عملکرد فضاهای داخلی و حذف و اضافه شدن به فضاهای موجود می‌شود.

نتیجه آنکه نقش مسکن معیشت‌محور بر پایداری جمعیت و مهاجرت معکوس در یک شبکه به هم بسته‌ای از متغیرهای درونی و بیرونی قرار دارد. در این شبکه از یک طرف مولفه‌های عاملیتی همچون ارزش‌ها، نگرش‌ها و سبک زندگی نقش دارند و از سوی دیگر عوامل ساختاری کلان همچون سیاست‌های دولت، اقتصاد کلان و برنامه‌های توسعه روستایی. مولفه‌های عاملیتی تحت تاثیر روند مدرنیزاسیون اجتماعی و فرهنگی تغییر می‌کنند.

بنابراین فضاهای واحد مسکونی از نظر کمی و کیفی تحول یافته و خود را در همه اجزای مسکن نشان می‌دهد. نوع فضاها و عملکرد خردفضاها و عناصر تشکیل دهنده مسکن بر این مبنا نمود دیگری پیدا می‌کنند. از یک سو شاخص‌های کلان اقتصادی و سیاست‌ها و برنامه‌های حمایتی و از طرف دیگر عوامل و انگیزه‌های فرد روستایی قرار دارد. از نظر اقتصاد کلان و سیاست‌ها و برنامه‌های دولت، حمایت از مسکن در قالب طرح‌های مختلف انجام می‌شود. در حالی که عوامل عاملیتی بیشتر منزلت و جایگاه و هویت فردی را مدنظر دارد، عوامل ساختاری به هزینه و درآمد ملی و نحوه تامین منابع مالی و تامین حداقل نیازها و در عین حال پایداری تاکید می‌کند. این دو همیشه همراستای هم نبوده و به ویژه زمانی که سیاست‌ها و برنامه‌ها به صورت بالا به پائین تنظیم شود، می‌توانند در مقابل هم نیز قرار گیرند. به عنوان مثال، با اینکه کنشگر روستایی و خانواده امروزی تلاش دارد تا مسکنی با مصالح امروزی برای کسب هویت و منزلت فردی و خانوادگی ایجاد کند که جایگاه دام و تولید به فضاهای رفاهی و خدماتی تبدیل شوند، سیاست‌های کلان بر بوم و طبیعت و تامین مسکن با اندازه‌های کوچک را ترویج می‌کند. یا زمانی که عامل برای تامین نیازهای معیشتی خود نیاز به فضای دام و طیور در واحد مسکونی دارد، سیاست‌های کلان بر بهداشتی کردن محیط روستا و واحد مسکونی و رعایت استانداردهای فاصله گذاری تاکید می‌کنند. بنابراین برای خانواده فرضی، معیشت‌محور شدن مسکن می‌تواند از جهت اقتصادی قابل توجیه باشد ولی از دید ساختاری خلاف ضوابط و مقررات است. در

نتیجه مجموعه روابطی از تاثیر و تاثر عوامل مختلف از طریق مسکن معیشت محور و یا به طور مستقیم بر حفظ و برگشت جمعیت روستایی شکل می گیرد (شکل ۱).

شکل ۱: مدل مفهومی اولیه پژوهش

۳- روش پژوهش

روش مورد استفاده در این پژوهش ترکیبی و از نوع راهبرد همسوسازی همزمان است. در این راهبرد، هر دو نوع داده کمی و کیفی به طور همزمان جمع آوری می شوند و سپس از طریق مقایسه دو پایگاه اطلاعاتی در مرحله تفسیر و بحث اقدام به تبیین میزان همگرایی و واگرایی نتایج می شود. پس از مطالعه اسنادی از طریق مصاحبه نیمه ساختار یافته با صاحب نظران ضمن تعیین چارچوب مفهومی مسکن معیشت محور، مولفه ها و متغیرهای تاثیرگذار بر این نوع مسکن و شرایط تحقق هدف تثبیت جمعیت روستایی مورد بررسی قرار گرفت. در این مطالعه پس از مصاحبه حدود ۱۰ نفر موضوع جدیدی اضافه نشد. بنابراین ۱۱ نفر صاحب نظر حداشباع نظری در نظر گرفته شد. برای تحلیل مصاحبه ها از نرم افزار MaxQda استفاده شده است.

در روش کمی، با استفاده از پرسشنامه با پرسشهای بسته و باز اقدام به جمع آوری اطلاعات میدانی شد. سپس با استفاده از ضریب توافق اولویت هر یک از عوامل مشخص شده و با تحلیل عاملی و مدل سازی تائیدی ضریب تاثیر هر یک از عوامل بر متغیر وابسته یعنی حفظ و ماندگاری جمعیت در روستا مشخص شد.

نمونه گیری و طرح نمونه به صورت خوشه ای از بین استانها ۶ استان بر اساس سهم فضای معیشتی انتخاب شد. استانها بر اساس سهم واحدهای معیشت محور در سال ۱۳۹۷، به سه گروه تقسیم شده و

از هر گروه دو استان انتخاب شد (جدول شماره ۲). سپس از هر استان یک شهرستان و از هر شهرستان ۲ روستا به صورت هدفمند برگزیده شد (جدول شماره ۳).

جدول شماره ۲: دسته‌بندی استانها بر اساس سهم واحدهای مسکونی دارای فعالیت معیشتی در سال ۱۳۹۷

دسته بندی	سهم فضای معیشتی	تعداد	استانهای دسته
کمترین فضای معیشتی	زیر ۲۰ درصد	۸	تهران، البرز، فارس، یزد، هرمزگان، کرمان، سمنان، خراسان رضوی
متوسط	۲۰ تا ۴۰ درصد	۱۶	ایلام، قزوین، خوزستان، سیستان و بلوچستان، قم، مرکزی، مازندران، زنجان، بوشهر، چهارمحال و بختیاری، همدان، خراسان جنوبی، اصفهان، کرمانشاه، کردستان، آذربایجان شرقی
بیشترین فضای معیشتی	بالاتر از ۴۰ درصد	۶	گلستان، خراسان شمالی، لرستان، اردبیل، گیلان، آذربایجان غربی

ماخذ: یافته‌های پژوهش بر اساس آمارنمونه‌ای سال ۱۳۹۷

جدول شماره ۳: شهرستان‌ها و روستاهای پیشنهادی اولیه برای انتخاب نمونه

استان نمونه	شهرستان نمونه	روستاها	علت انتخاب روستا
تهران	فیروزکوه	روستای شهرآباد روستای جلیزچند	روستاهایی با فاصله از جاده اصلی که تاثیرپذیری کمتری از این عامل دارند.
لرستان	بروجرد	روستای نصیرآباد روستای دره گرگ	روستای دارای بافت اقتصادی دامداری و کشاورزی و کالبد نسبتاً دست نخورده روستای سنتی و با بافت کمتر دست خورده
سیستان و بلوچستان	چابهار	روستای درکش گرم بیت	روستای مرکز دهستان که از مرکز شهرستان و تاثیر منطقه آزاد بر آنها ناچیز است
مازندران	قائم‌شهر	افراکتی اهنگرکلا	روستای نسبتاً کوچک روستای بزرگ با کارکرد باغداری و زراعی
یزد	ابركوه	روستای اسدآباد هارونی	شهرک سازی و مداخله بعد از سیل و اجرای طرح هادی روستای با فعالیت دامداری و بافت دوگانه
خراسان شمالی	فاروج	ینگه قلعه، یارم‌گنبد و شیرغان	روستای با بافت دست نخورده‌تر

ماخذ: یافته‌های پژوهش

نمونه انتخابی در هر روستا ۱۰ درصد از خانوارهای ساکن با حداقل ۲۰ پرسشنامه و حداکثر ۵۰ پرسشنامه در هر روستا، تعیین شد. بدین ترتیب در مجموع ۳۳۲ پرسشنامه تکمیل و جمع‌آوری شد.

۴- عوامل موثر بر تثبیت جمعیت

بر اساس اطلاعات میدانی، جابجایی جمعیت در همه روستاهای نمونه وجود داشته است. اما این جابجایی در بعضی از روستاها با تراز و مهاجرت خالص مثبت و در برخی از روستاها جریان مهاجرت منفی است. این اثر در تغییرات جمعیت روستا نمود یافته است. حدود ۶۴ درصد از پاسخگویان معتقد بودند که مهاجرت از روستا به بیرون از روستای محل سکونت وجود داشته است و حدود ۵۰ درصد از پاسخگویان معتقد بودند که مهاجرانی به صورت خانواری یا فردی به روستای محل زندگی پاسخگو وارد شدند. تفاوت این دو شاخص نشان می‌دهد که جریان کلی و برداشت عمومی این است که غلبه با خروج جمعیت از روستا است. مهاجرت مجردی و فصلی به روستاها، بیشتر از مهاجرت مجردی و فصلی از روستا بوده است. برگشت به روستا در فصول برداشت محصول و تابستان و شرایط مناسب آب و هوایی اصلی‌ترین دلیل مهاجرت‌های فصلی بوده است (جدول شماره ۴).

جدول شماره ۴: متوسط تعداد مهاجران در بین روستاهای نمونه بر اساس نوع و نحوه مهاجرت

مبدا/ مقصد	نوع	نحوه	متوسط روستاها
مهاجرت از روستا	مهاجرت دائمی	خانواری	۲۰.۳۶
		مجردی	۶۲.۵
	مهاجرت فصلی	خانواری	۹.۱
		مجردی	۳۹.۲
مهاجرت به روستا	مهاجرت دائمی	خانواری	۱۶.۳۳
		مجردی	۱۷.۷۴
	مهاجرت فصلی	خانواری	-
		مجردی	۴۳.۷

ماخذ: پیمایش میدانی اسفند ۱۳۹۹ تا اردیبهشت ۱۴۰۰

در مجموع بیش از ۵۵ درصد از پاسخگویان معتقد بودند که مهاجرت از روستا، از نوع مهاجرت خانواری بوده است. بنابراین مهاجرت به صورت خانواری و مجردی در بین روستاها عمومیت دارد. یکی از دلایل مهاجرت به صورت فصلی یا دائمی، تحصیل بوده است. کسانی که برای تحصیل در سطوح عالی و دانشگاهی مهاجرت می‌کنند، در صورت برگشت به روستا می‌توانند محرک توسعه و کارآفرین باشند. اما حدود ۴۴ درصد معتقدند کسانی که برای تحصیل مهاجرت کرده‌اند، به روستا بر می‌گردند و ۳۹.۴ درصد با این گویه مخالفت کردند. برای تحلیل این موضوع باید تحصیل در سطوح دبیرستانی و زیردیپلم را با تحصیلات دانشگاهی تفکیک کرد. در مصاحبه‌های محلی مشخص شد کسانی که برای تحصیل دانشگاهی از روستا رفته‌اند، شانس برگشت خیلی کمی دارند. اما کسانی که برای تحصیل در سطوح زیردیپلم به روستاها یا شهرهای دیگر رفته‌اند احتمال برگشت بیشتری دارند.

در مجموع بیش از سه چهارم افراد معتقد بودند که اشتغال، کار و نیز کمبود خدمات در روستا، مهمترین عامل مهاجرت است. ازدواج و تحصیل دلیل از دیدگاه ۶۷ درصد و تحصیل به ویژه در سطوح عالی از نظر ۵۵ درصد از پاسخگویان مهمترین عامل مهاجرت از روستا بوده است. از نظر بیش از ۴۵ درصد از افراد، بالارفتن هزینه زندگی در شهرها باعث شده تا روستائیان به روستای خود برگردند (جدول شماره ۵).

جدول شماره ۵: دلایل اصلی مهاجرت در روستاها

سهم موافقان	دلایل مهاجرت
۷۶.۴	اشتغال و کار
۶۷.۰	ازدواج و تحصیل
۷۶.۶	کمبود خدمات و امکانات
۴۴.۹	بالا رفتن هزینه زندگی در شهر

ماخذ: پیمایش میدانی اسفند ۱۳۹۹ تا اردیبهشت ۱۴۰۰

حدود ۶۶ درصد از پاسخگویان معتقدند که در صورت توسعه مشاغل خانگی مهاجرت فصلی از روستا کاهش پیدا می کند. وجود مشاغل مکمل شغل اصلی و به ویژه از نظر زمانی و در فصول بیکاری کشاورزان و دامداران، می تواند در کاهش مهاجرت فصلی نقش داشته باشد (جدول شماره ۶).

جدول شماره ۶: کار خانگی در مهاجرت فصلی

درصد تجمعی	درصد واقعی	درصد	فروانی		
۷.۹	۷.۹	۷.۵	۲۵	کاملاً مخالفم	معتبر
۱۶.۷	۸.۸	۸.۴	۲۸	مخالفم	
۳۳.۸	۱۷.۰	۱۶.۳	۵۴	تا حدودی	
۸۰.۱	۴۶.۴	۴۴.۳	۱۴۷	موافقم	
۱۰۰.۰	۱۹.۹	۱۹.۰	۶۳	کاملاً موافقم	
	۱۰۰.۰	۹۵.۵	۳۱۷	جمع	
		۴.۵	۱۵	بدون پاسخ	نامعتبر
		۱۰۰.۰	۳۳۲	جمع	

ماخذ: برداشت‌های میدانی مشاور

وضعیت مهاجرت روستاهای نمونه بر اساس مصاحبه‌های محلی و اطلاعات شفاهی را می توان در جدول

زیر خلاصه کرد:

جدول شماره ۷: وضعیت مهاجرت روستاهای نمونه

آبادی	نتیجه مهاجرت	علت	گونه شناسی مهاجرت
اسدآباد	مهاجرپذیر	رونق فعالیت کشاورزی از کشاورزی خرد به کشت پسته رونق فعالیت‌های حمل و نقلی	مهاجرت نیروی کار برای فعالیت کشاورزی در روستا برگشت افراد مهاجرت کرده به صورت خانه دومی مهاجرت به شهر برای سکونت و فعالیت اداری و صنعتی
هارونی	مهاجرت خنثی	رونق دامداری و حمل و نقل کشاورزی و فعالیت اقتصادی توسعه معادن و بهبود زیرساخت منطقه‌ای	مهاجرت از روستا به شهر برای اشتغال مهاجرت کارگران فصلی برای کار در معدن رواج خانه دوم برای مهاجران روستا
نصیرآباد	مهاجرفرست دائمی مهاجرپذیر فصلی	نوسانات اقلیمی و تغییرات فصلی بیکاری و مسائل و مشکلات اقتصادی	مهاجرت فصلی برای تاب‌آوری در برابر تغییر اقلیم مهاجرت دائمی به بروجرد و تهران برای کار
دره گرگ	مهاجرفرست	بیکاری و مشکلات اقتصادی	مهاجرت به شهر برای کار و اشتغال برگشت مهاجرتی به دلیل همه‌گیری و بیماری کرونا
در کس	مهاجرت خنثی	رونق فعالیت‌های غیرمولد رونق فعالیت کارگری و خدماتی در منطقه	مهاجرت فصلی و مجردی به چابهار و راسک برای کارگری مهاجرت از روستاهای اطراف برای کار غیرتولیدی
گرم بیت بالا	مهاجرفرست	رونق فعالیت کارگری در منطقه کارگر کشاورزی در استان هرمزگان و مناطق دیگر	مهاجرت فصلی برای تجارت مرزی مهاجرت دائمی بیشتر در بین نیروی کاری اتفاق می‌افتد
یارم گنبد	مهاجرفرست	شهرگرایی و رفاه شهری در بین روستاییان	مهاجرت مجردی جوانان بدون کاهش تعداد خانوار
پنگه قلعه	مهاجرفرست	اشتغال برای جوانان و شهرگرایی جوانان	مهاجرت نیروی کار برای اشتغال برگشت مهاجران برای گذران دوران بازنشستگی
شیرغان	مهاجرفرست	به اشباع رسیدن مهاجرت جوانان آب و هوای معتدل و بیلابقی برای بازنشستگان	مهاجرت جوانان برای کار در طی دوره برگشت مهاجران بازنشسته برای بیلابقی
شهرآباد	مهاجرفرست	اشتغال جوانان در شهرها	مهاجرت مجردی و جوانان ازدواج کرده
جلیز چند	مهاجرفرست مهاجرپذیر موقتی	اشتغال در شهر گردشگری مذهبی	مهاجرت جوانان بازدید از روستا به دلیل امامزاده
افراکتی	مهاجرفرست مهاجرپذیر فصلی	ارتقای شغلی و تحرک شغلی شرایط اقلیمی و طبیعی پرورش مرغ و طیور و خیاطی در خانه	مهاجرت دائمی به قائمشهر و شهرهای دیگر برای کارهای اداری و مشاغل برتر برگشت مهاجران به صورت فصلی به روستا برای کشاورزی علیرغم توان افزایشی کار خانگی مشکل بازاریابی دارد
آهنگر کلا	مهاجرت خنثی	تحرک شغلی و ارتقای شغل کنترل توسعه کالبدی برای تغییر کاربری کشاورزی در فصول کار	مهاجرت جوانان به شهر برگشت مهاجران برای کشاورزی در فصول کار

ماخذ: بر اساس برداشت میدانی و مصاحبه‌های میدانی مشاور- اسفند ۱۳۹۹ تا اردیبهشت ۱۴۰۰

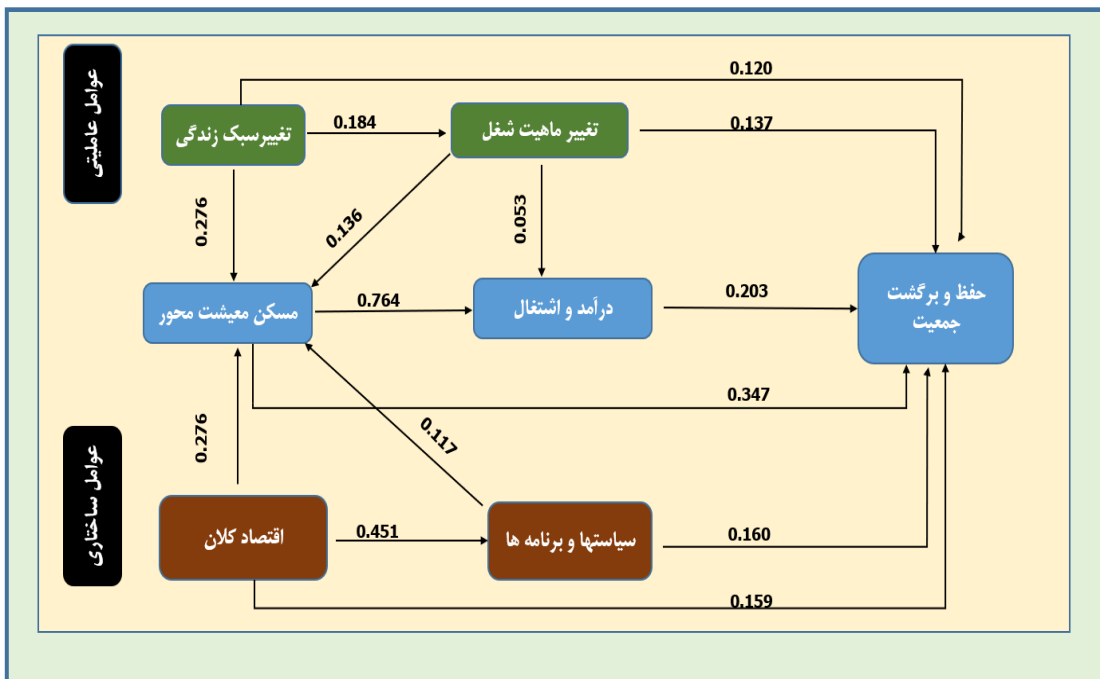
در قدم بعدی بر اساس مدل مفهومی تاثیر عوامل فردی و مرتبط با کنشگر روستایی با عامل سبک زندگی و ماهیت شغل مورد بررسی قرار گرفت. در مدل مفهومی دو گروه عوامل عاملیتی و عوامل ساختار در تعامل و تاثیر و تاثر با مسکن معیشت محور و اشتغال و درآمد و در نتیجه تاثیر بر ماندگاری جمعیت در روستا مورد بررسی و تحلیل عاملی تائیدی قرار گرفت.

در مجموع اثرات مستقیم و غیرمستقیم عامل‌های تشکیل دهنده مدل، اثرگذاری متفاوتی به صورت مستقیم یا غیرمستقیم دارند. در این مدل مسکن معیشت محور وزن بیشتری نسبت به سایر عوامل دارد، ولی این عوامل تمام تغییرات متغیر وابسته را توضیح نمی‌دهند (جدول شماره ۸ و شکل ۲).

جدول شماره ۸: اثرات مستقیم و غیرمستقیم متغیرهای مستقل بر حفظ و برگشت جمعیت به روستا

عوامل	اثرات مستقیم	اثرات غیرمستقیم	مجموع اثرات
تغییر سبک زندگی	۰.۱۲۰	۰.۱۵۸	۰.۲۷۸
تغییر ماهیت شغل	۰.۱۳۷	۰.۱۷۶	۰.۳۱۳
مسکن معیشت محور	۰.۳۴۷	۰.۱۵۵	۰.۵۰۲
درآمد و اشتغال	۰.۲۰۳	-	۰.۲۰۳
اقتصاد کلان	۰.۱۵۹	۰.۲۳۷	۰.۳۹۶
سیاست‌ها و برنامه‌ها	۰.۱۶۰	۰.۰۵۹	۰.۲۱۹

ماخذ: یافته‌های پژوهش اسفند ۱۳۹۹ تا اردیبهشت ۱۴۰۰

شکل ۲: مدل اثرات مستقیم و غیرمستقیم مسکن معیشت محور بر تثبیت جمعیت و برگشت مهاجران

- همانگونه که ملاحظه می شود مسکن معیشت محور در تثبیت جمعیت روستاهای نمونه اثر مثبت داشته است. این نقش در مطالعات توصیفی و تحلیل وضعیت نیز مشاهده شد. بر این اساس نکات زیر قابل ذکر است:
- کار خانگی و مسکن معیشت محور در جلوگیری از مهاجرت فصلی نقش تاثیر گذاری ایفا می کند.
 - مسکن معیشت محور و کار خانگی با قدرت کمتری نسبت به مهاجرت فصلی در مهاجرت دائمی می تواند موثر باشد.
 - مسکن معیشت محور و کار خانگی در برگشت مهاجرانی که از روستا رفته اند، نقش زیادی ندارد.
 - کسانی که از روستا مهاجرت کرده اند به سختی ممکن است برگردند، حتی با ایجاد اشتغال و کار در روستا شانس برگشت کم خواهد بود.
 - بنابراین مسکن معیشت محور بیشتر پیشگیری کننده در مهاجرت است تا درمان مهاجرت.

۵- راهکارها و برنامه عملیاتی

بر اساس روندهای حاکم بر تحول در مسکن معیشت محور و تاثیر آنها بر ثبات جمعیت روستاها در آینده، چشم انداز مسکن معیشت محور برنامه عملیاتی تدوین شد. اهداف بنیادی، محورهای اصلی چشم انداز مسکن روستایی در ارتباط با حفظ و ماندگاری جمعیت، راهبردها و سیاست های اجرایی در جدول شماره ۹ خلاصه شده است.

جدول شماره ۹: ارتباط بین عناصر چشم انداز و راهبردها و سیاستها

هدف	چشم انداز	راهبردها	سیاست اجرایی
تقویت پیوند فضا و فعالیت موجود	مسکن روستایی برابند تعامل ابعاد مختلف توسعه	یکپارچه نگری مسکن روستایی برای حفظ و توسعه مسکن معیشت محور	تفاهمنامه مشترک با سازمانها ی مسئول
تقویت پیوند فضا و فعالیت موجود	مسکن روستایی برابند تعامل ابعاد مختلف توسعه	اصلاح و تدوین مجدد رویه ها و ماهیت طرحهای توسعه برای تغییر رویکرد به مسکن	اصلاح رویه و محتوای طرح هادی روستایی
بستر سازی برای نوآوری در فعالیت	مسکن روستایی پایدار و با کیفیت با عملکردهای تحول یافته	تعریف فضاهای مسکن مبتنی بر فعالیت فناوری و نوآوری اینترنت مبنا و ترویج آن	اصلاح ضوابط فنی و تدوین ضوابط طراحی مسکن بر اساس نیاز روز
تقویت پیوند فضا و فعالیت موجود	مسکن روستایی به عنوان جزئی از زنجیره تولید و ارزش	تدوین برنامه یکپارچه توسعه مشاغل خانگی و مسکن اقتصاد محور	همگرایی بین نهادهای اجرایی برای تعامل فعالیت و مسکن
هدایت پویای محلی در تعریف مسکن	مسکن روستایی دارای بعد زمانی و مکانی و در حال شدن	هماهنگ سازی انعطاف زمانی و مکانی و توسعه مسکن معیشت محور با طرح جامع مسکن	تشکیل کارگروه اجرای طرح جامع مسکن
بستر سازی برای نوآوری در فعالیت	مسکن روستایی محل کارآفرینی نوین	تعریف الگوی مسکن معیشتی در تلفیق با شبکه تولید و کسب و کار مجازی	تعامل با سازمانها ی مسئول
بستر سازی برای نوآوری در فعالیت	مسکن روستایی دارای نقش هویت ساز	تدوین اصول و معیارهای محلی سیما و منظر مسکن	ساماندهی منظر بافت و مسکن
هدایت پویای محلی در تعریف مسکن	مسکن روستایی دارای بعد زمانی و مکانی و در حال شدن	تعریف فضاهای اشتراکی برای تولید و اشتغال وابسته به مسکن	تعریف فضاهای خرد مراکز رشد اشتغال خانگی

ماخذ: یافته های پژوهش

بر اساس یافته‌های پژوهش، مولفه‌های بر مسکن و نحوه تاثیرگذاری بر مسکن معیشت‌محور شناسایی شدند (جدول شماره ۱۰).

جدول شماره ۱۰: چارچوب اولیه برای طراحی مسکن و مسکن معیشت‌محور

مؤلفه	تأثیر بر مسکن	تأثیر بر مسکن معیشت‌محور
نظام اقتصاد کلان - اقتصاد مقاومتی	تعریف فضای کسب و کار در بافت و مسکن	تعریف فضای کسب و کار در مسکن
نظام اقتصاد کلان - تورم	طراحی مسکن متناسب با توان اقتصادی و مالی مالک	تعریف مشاغل و فعالیت‌هایی که نیاز به فضای کمتری دارند
اقتصادی کردن مسکن	استفاده از مصالح بومی و طراحی الگوی بومی مقاوم	استفاده از بافت فرسوده و قدیمی روستا برای توسعه کسب و کار
اقتصادی کردن فعالیت	اندازه فضاهای داخلی مسکن	تغییر ابعاد و اندازه فضاهایی که در اختیار معیشت قرار می‌گیرد
انعطاف‌پذیری	تعریف فضاهای باز در عرصه و اعیانی	تعریف فضاهای باز قابل استفاده برای فعالیت در فصول مختلف
انعطاف‌پذیری	توسعه فضاهای چند عملکردی	فضاهای چند عملکردی متناسب با نیاز و فعالیت
نظام ارزشی حاکم بر جامعه	تأثیر بر زیبایی فضاهای داخلی و نما و جداره بیرونی	تفکیک فضای عملکردی سنتی از مسکن
تغییر سبک زندگی و شهرگرایی	یافتن الگوی مسکن متناسب با نسل جدید اما بومی	تعریف مشاغل و فعالیت امروزی در مسکن
مشارکت در طراحی	طراحی با روستایی و همراه با او	تعریف فضاهای معیشتی همراه با روستایی
سازگاری	استفاده از مصالح بومی	تناسب مسکن با فعالیت بومی

ماخذ: یافته‌های پژوهش

مسکن معیشت‌محور یک موضوع بین دستگاهی و مشترک میان سازمان‌ها و نهادهای اجرایی است. حداقل ۱۷ دستگاه اجرایی باید ماموریت پیدا کرده و با هم هماهنگ شوند. هماهنگی بین این دستگاه‌ها مستلزم وجود نظامنامه اجرایی و چارچوب پایش و مدیریت شفاف پروژه در طول زمان است. از این رو فرایندهای اجرایی برای هماهنگی در قالب نظامنامه و پایش و کنترل پیشرفت اقدامات تدوین شد. در فرایند پایش ضروری است. دروندادهای منجر به توسعه مسکن معیشت‌محور همزمان و به صورت تعاملی با پیامدها و اثرات این اقدامات مورد کنترل و بازرسی قرار گیرد.

منابع

- ۱- اسفندیاری ساسان و صدیقه نبی بیان (۱۳۹۷) بررسی تاثیر فقر بر مهاجرت از روستا به شهر در ایران، اقتصاد کشاورزی و توسعه، بهار ۱۳۹۷، دوره ۲۶، شماره ۱۰۱؛ از صفحه ۱ تا صفحه ۲۷.
- ۲- اسلامی، لیلا، بهروز محمدی یگانه؛ مهدی چراغی (۱۳۹۸) تحلیل عوامل اقتصادی مؤثر بر تحولات مسکن معیشت محور در نواحی روستایی (مطالعه موردی: دهستان معجزات، شهرستان زنجان)، مجله محیط و مسکن روستایی، شماره ۱۶۶ تابستان ۱۳۹۸ صص ۳۵-۴۸
- ۳- اسلامی لیلا، بهروز محمدی یگانه، مهدی چراغی (۱۳۹۸) تحلیل عوامل اقتصادی مؤثر بر تحولات مسکن معیشت محور در نواحی روستایی (مطالعه موردی: دهستان معجزات، شهرستان زنجان)، مسکن و محیط روستا، تابستان ۱۳۹۸، دوره ۳۸، شماره ۱۶۶؛ از صفحه ۳۵ تا صفحه ۴۸.
- ۴- ایراندوست، کیومرث و محمدحسین بوچانی و روح الله تولایی (۱۳۹۲) تحلیل دگرگونی الگوی مهاجرت داخلی کشور با تأکید بر مهاجرت‌های شهری، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات شهری، شماره ششم، بهار ۱۳۹۲، صص ۱۱۸-۱۰۵
- ۵- تودارو، مایکل (۱۳۶۷) توسعه اقتصادی در جهان سوم، ترجمه غلامعلی فرجادی، وزارت برنامه و بودجه، معاونت برنامه‌ریزی و ارزشیابی، مرکز مدارک فنی و کتابخانه مرکزی
- ۶- زرگر، اکبر. (۱۳۸۷) درآمدی بر شناخت معماری روستایی ایران، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- ۷- سرتیپی پور، محسن (۱۳۸۹) ارزیابی و تحلیل مسکن روستایی استان سیستان و بلوچستان و پیشنهاد جهت گیری آتی، فصلنامه علمی پژوهشی انجمن جغرافیای ایران، دوره جدید، سال هشتم، شماره ۲۷، صص ۹۵-۱۳۷
- ۸- سرتیپی پور، محسن (۱۳۸۸) بررسی تحلیلی مسکن روستایی در ایران، مجله صفا، دوره ۱۹، ۱-۲ - شماره پیاپی ۲، بهار ۱۳۸۸
- ۹- شمس‌الدینی علی و پروین گرجیان (۱۳۸۹) عوامل مؤثر در مهاجرت روستائیان به شهرها، با تأکید بر شبکه مهاجرت (مورد: دهستان رستم دو)، مجله مطالعات و برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی، دوره ۵، شماره ۱۱ - شماره پیاپی ۱۱، تابستان ۱۳۸۹، صفحه ۷۵-۹۲
- ۱۰- عزمی، آئیژ، فرزاد میرزایی قلعه، رقیه شمسی (۱۳۹۲) چالش‌ها و مشکلات بخش کشاورزی و نقش آن در مهاجرت از روستا به شهر (مطالعه موردی: دهستان شیرز شهرستان هرسین)، مجله برنامه‌ریزی و آمایش فضا، دوره ۱۷ شماره ۲ صص ۷۰-۵۵
- ۱۱- علی‌الحسابی، مهران و نعیمه کرانی (۱۳۹۲) عوامل تأثیرگذار بر تحول مسکن از گذشته تا آینده، فصلنامه مسکن و محیط روستایی، دوره ۳۲، شماره ۱۴۱ - (۳-۱۳۹۲)

- ۱۲- عنابستانی علی اکبر؛ صدیقه بهزادی، الهه انزایی (۱۳۹۷) بررسی تاثیر پذیری الگوی مسکن روستایی از سبک زندگی روستاییان در شهرستان نکا، مجله علمی پژوهشی آمایش جغرافیایی فضا، دوره ۸، شماره ۲۷، بهار ۱۳۹۷، صفحه ۳۵-۵۲
- ۱۳- قاسمی اردهائی، ع (۱۳۸۵)، علل مهاجرت روستائیان به شهرها در ایران با تحلیل پایان نامه های تحصیلی، فصلنامه روستا و توسعه، سال نهم، شماره اول، صص ۵۱-۸
- ۱۴- لهسایی زاده، ع (۱۳۶۸)، نظریات مهاجرت، چاپ اول، انتشارات نوید شیراز .
- ۱۵- مرکز آمار ایران (۱۳۹۶) سالنامه آماری کشور، مرکز آمار ایران، انتشار الکترونیک